

خوانش توصیفی - انتقادی مطالعات ایرانی ایثار و فداکاری (مورد کاوش: پژوهش‌های داخلی ۱۴۰۱-۱۳۷۹)

ابراهیم اخلاسی^۱

چکیده

مطالعه فرهنگ ایثار و شهادت از دستور کارهای پژوهشی مهم در دوره بعد از پیروزی انقلاب اسلامی بوده است. پراکندگی یافته‌های مطالعات ایثار به گونه‌ای است که صرفاً انجام فراتحلیل مطالعات پیشین می‌تواند چشم‌انداز روشن را بر پژوهشگران ایثار هویدا سازد و دستور کارهای پژوهشی مناسب را در پرتو توصیف و نقد آورده‌های پژوهشی در دسترس آن‌ها قرار دهد. هدف مطالعه شناسایی محورهای مطالعاتی مرتبط با فرهنگ ایثار، شهادت و فداکاری و همچنین، ایضاح نقدهای وارد بر مطالعات ایثار است. ۳ پرسش اصلی مطالعه بدین شرح است: در پژوهش‌های ناظر بر فرهنگ ایثار، شهادت و فداکاری (۱۳۷۹-۱۴۰۱) محورهای مطالعاتی مورد توجه محققان کدام بوده‌اند؟ مهم‌ترین نقدهای وارد بر مطالعات ایثار کدام‌اند؟ صورت‌بندی دستور کارهای پژوهشی قابل‌ارائه در حوزه مطالعات ایثار چگونه خواهند بود؟ فراتحلیل ۶۰ مقاله علمی پژوهشی منتخب نشان می‌دهد تبیین فرهنگ ایثار و شهادت (۳۲/۴ درصد)، توصیف فرهنگ ایثار و شهادت (۲۴/۳ درصد)، مفهوم‌پردازی ایثار و شهادت (۱۸/۹ درصد، سیاست‌گذاری فرهنگ ایثار و شهادت (۱۳/۵ درصد، آسیب‌شناسی فرهنگ ایثار و شهادت (۸/۱ درصد) و کنکاش روش‌شناختی در مطالعات ایثار و شهادت (۲/۷ درصد)، محورهای شش‌گانه مطالعاتی را تشکیل می‌دهند. «شناسایی عوامل مؤثر بر فرهنگ ایثار و شهادت» در کانون علائق پژوهشگران بوده است؛ به‌طور متقابل، «آسیب‌شناسی فرهنگ ایثار و شهادت» و «کنکاش روش‌شناختی در مطالعات فرهنگ ایثار و شهادت» از کمترین اقبال در میان پژوهشگران ایثار برخوردار بوده‌اند. «غلبه رویکرد ساختاری کارکردی و بی‌توجهی حداکثری پژوهش‌گران به رویکردهای تفسیری» و «اکتفای پژوهشگران به معنای متعین ایثار و کنارگذاری نمود پدیداری آن در اکنون جامعه ایرانی» دو نقد اساسی وارد بر مطالعات داخلی ایثار - مزید بر دیگر نقدهای وارد بر آن‌ها - محسوب می‌شود. «ساخت معرفت پسینی ناظر بر ایثار و فداکاری زمینه‌مند در میدان اجتماعی» و «طراحی پژوهش‌های مبتنی بر نمونه‌گیری کیفی چندلایه» دو دستور کار پژوهشی قابل‌ارائه برای مجموعه مطالعات آتی حوزه ایثار و فداکاری هستند.

واژگان کلیدی

ایثار، فداکاری، شهادت، فراتحلیل، مرور نظام‌مند، نقد مطالعاتی.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۳۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۰۱

مقدمه و بیان مسئله

انسان بودن و سلامت عقل داشتن فقط در عشق نهفته است. عشق بارور همواره دلالت بر علائم توجه، مسئولیت، احترام و شناخت می‌کند. عشق‌ورزی به معنای علاقه فعالانه به رشد و خوشبختی دیگری، اکتفا نکردن به ناظر بودن محض و توجه به داشتن مسئولیت در مقابل دیگری است (فروم، ۱۳۸۵: ۵۳). تضعیف خودخواهی و سوق دادن عواطف انسان به سوی دیگران سبب رشد بسیاری از فضایل در آدمی می‌شود. ایثار از جمله این فضایل است که ذیل آن، انسان برخلاف اقتضای خودخواهی، قدم از دایره تنگ خویش فراتر نهاده، گامی به سوی غیر برمی‌دارد و با مقدم داشتن دیگران بر خود، از من مجازی خارج و خود راستین در وی تقویت می‌شود (گلی زواره، ۱۳۸۲: ۳۱). مزید بر موارد پیش گفته، ایثار در حکم رفتار عامدانه و داوطلبانه معطوف به خیر و نفع برای دیگری نیز قلمداد شده است. هم‌چنین، ایثار یا دیگرگزینی به مثابه نهادی اخلاقی و متعالی در زندگی بشر همواره جزء جدایی‌ناپذیر روابط اجتماعی بشر بوده است (اسحاقی آستانی و دیگران، ۱۳۹۷: ۳۲۰).

اهمیت ایثار و فداکاری و مناسبات اجتماعی ناظر آن در ایران به گونه‌ای است که موجد انجام پژوهش‌های بسیار گردیده است؛ با این وجود، پراکندگی مطالعات انجام شده در این خصوص به همراه نتایج گوناگون و بعضاً متناقض دریافت یک فهم قابل قبول از مناسبات ایثارگری در جامعه را دچار سختی و آسیب نموده است. ترکیب و مقایسه نتایج تحقیقات گذشته ذیل رویکردهایی نظیر فراتحلیل و مرور نظام‌مند مطالعات پیشین امکان لازم در این باره را فراهم می‌آورد. امکان‌پذیری استخدام فراتحلیل در گرو فراوانی مطالعات ناظر بر ایثار و فداکاری است که ذیل آن بتوان ضمن بازترکیب نتایج مطالعات با یکدیگر به ارائه نوعی خوانش توصیفی-انتقادی از وضع موجود مطالعات و ارائه بینش‌ها و چشم‌اندازهای جدید در قالب معرفی دستور کارهای جدید مبادرت نمود. با عنایت به توضیحات مطروحه فوق، پرسش‌های ۳ گانه مطالعه مطابق با شرح ذیل صورت‌بندی می‌گردد:

- وجوه توصیفی پژوهش‌های ۱۴۰۱-۱۳۷۹ با موضوع مناسبات ایثار و فداکاری حسب متغیرهای جمعیت‌شناختی و روش‌شناختی کدام‌اند؟
- مهم‌ترین رئوس نقدهای محتوایی و روش‌شناختی وارد بر پژوهش‌های ۱۴۰۱-۱۳۷۹ با موضوع مناسبات ایثار و فداکاری کدام‌اند؟
- مهم‌ترین دستور کارهای پژوهشی قابل ارائه در خصوص مناسبات ایثار و فداکاری کدام‌اند؟

چارچوب مفهومی

چارچوب مفهومی پژوهش، متشکل از شبکه‌ای منطقی و توصیفی، از مفاهیم است که در تناسب با اهداف پژوهش، ادبیات نظری، پیشینه تجربی و موضوع مطالعه، برخوردار از حداکثر ربط وثیق با مسئله پژوهش ارزیابی شده‌اند. در پژوهش حاضر، با توجه به کیفی بودن مطالعه، استفاده قیاسی از

چشم‌اندازهای نظری و نظریه‌آزمایی مدخلیت ندارد. آنچه در این میان برخوردار از ضرورت است، اشاره به تعداد محدودی از نظریه‌ها و مفاهیم مهم مرتبط با موضوع مطالعه، صرفاً از جهت ایجاد حساسیت نظری است. حسب تأملات نویسندگان مقاله، مفاهیم ارزش و مددکاری اجتماعی برخوردار از بیشترین ربط وثیق با موضوع مورد مطالعه در این پژوهش هستند که در ادامه بدان‌ها پرداخته خواهد شد.

ارزش: آن دسته از باورهای پایدار که فرد با تکیه بر آن شیوه رفتاری مشخصی را بر دیگر شیوه‌های رفتاری ترجیح می‌دهد، ارزش نام دارد (رفیعی‌پور، ۱۳۷۸: ۱۱۱). ارزش‌های اجتماعی، مزید بر آن که در شکل‌گیری رفتار اعضای جامعه ایفای نقش می‌کنند، در ساماندهی مناسبات، هنجارها و تحولات اجتماعی نیز می‌توانند مؤثر به اثر واقع شوند؛ به‌علاوه، ارزش‌ها می‌توانند در حکم حفاظت از هنجارهای اجتماعی ظاهر شوند، چرا که ارزش‌های اجتماعی محتوای هنجارهای جامعه انسانی را از آن خود نموده و در شکل‌گیری قواعد، قوانین و مقررات مدنی نقش تعیین‌کننده‌ای از خود بر جای می‌گذارند. بر این مبنا، مشروط به تلقی کنشگران اجتماعی از ایثار و فداکاری به‌مثابه ارزش اجتماعی فراگیر و منزلت‌آفرین، تکوین و تثبیت هنجارهای ناظر بر آن در قالب یک طیف گسترده - از هنجارها و رسومات عرفی و فرهنگی گرفته تا هنجارهای حقوقی و قانونی - امری دور از انتظار نخواهد بود.

مددکاری اجتماعی: مفهوم اخیر در معنای خاص و سازمان‌یافته آن مدلول شرایط ایجادشده پس از انقلاب صنعتی است؛ وضعیت‌های جدید و بی‌سابقه، مشتمل بر مهاجرت‌های گسترده و توسعه بی‌رویه شهرنشینی، نیازهای جدید و گسترده، حوادث و سوانح ناشی از صنعت، سستی روابط اجتماعی و سستی پایه‌های اخلاقی و اعتقادات معنوی از جمله مهم‌ترین عوامل مؤثر در بسط و گسترش مددکاری اجتماعی سازمان‌یافته و حرفه‌ای محسوب می‌شوند (زاهدی اصل، ۱۳۹۰: ۵-۷). به‌طورکلی، مددکاری اجتماعی درصدد است از طریق کمک به افراد، خانواده‌ها، گروه‌ها و جوامع علاوه بر ایجاد زمینه لازم در جهت ارتقاء رفاه فردی و اجتماعی، افراد را در توسعه مهارت‌های خود و توانایی استفاده از منابع خود و جامعه برای حل مشکلات موردحمایت قرار دهد. در مددکاری اجتماعی، کاهش آسیب‌ها و مسائل مندرج در ساحت فردی و هم‌چنین، مسائل اجتماعی گسترده‌تر مانند فقر، بیکاری و خشونت‌های خانگی، همگی قابل‌بررسی و درنهایت، انجام مداخله هستند. بدین ترتیب، رویکردهای مددکارانه، پیرامون مناسبات ایثارگانه و فداکارانه، می‌توانند ذیل پرداختن یک شهروند به مسائل و مضیقه‌های فرد دیگر و تلاش وی در جهت رتق و فتق مضیقه‌های تجربه‌شده و یا از طریق کنشگری ذیل تلاش به‌منظور انجام اصلاحات در ترتیبات ساختاری‌ای باشد که به وجهی متنافر و غیرهمسو با کنش‌ورزی‌های ایثارگانه و فداکارانه، سهولت و فراوانی کنش‌های نوع‌دوستانه در جامعه را دچار ضیق نموده و موانع متعددی را پیش روی این سنخ کنش‌ها قرار می‌دهند. مزید بر توضیحات پیش‌گفته فوق، از منظر تعالیم اسلامی، افزون بر واژه تعاون که قصد دوسویه، متقابل و معوض را به ذهن متبادر می‌کند، در قرآن کریم از مددکاری و کمک یک‌سویه نیز سخن بسیار رفته است که با واژگانی نظیر صدقه، احسان و انفاق بیان شده‌اند (فرهادی، ۱۳۸۸: ۴۷۱). در مجموع، تعلیمات اسلامی،

به‌طور کلی و آیات قرآن به‌طور خاص، مکرراً ارزش تعاون و کارهای جمعی را تأیید می‌کنند. تعاون در کارهای نیک یک دستور الهی است که در قرآن کریم صادر شده است. پیامبر اسلام (ص) تعاون بین مسلمانان را به‌عنوان بنیاد جامعه اسلامی و رمز کار آن، در همه امور روحانی، امور اقتصادی یا فعالیت‌های اجتماعی تأکید می‌کند (قحف، ۱۳۶۱:۲۶؛ به نقل از فرهادی، ۱۳۸۸:۴۷۰).

روش پژوهش

این پژوهش مبتنی بر اقتضائات روش مرور نظام‌مند^۱ انجام شده است. روش مرور نظام‌مند ناظر بر ترکیب قطعات گسسته و تلاش در راستای فراهم‌آوردن چشم‌انداز کلی موضوع ایثار و فداکاری است؛ این مهم از طریق جستجوی منابع با استفاده از کلیدواژه‌های مرتبط با مقولات ایثار و فداکاری در پایگاه‌های داده‌ای معتبر صورت گرفته است. جامعه آماری مطالعه شامل کلیه پژوهش‌های داخلی در مقطع زمانی ۱۳۷۹-۱۴۰۱ است. به‌موجب پروتکل مطالعه، نویسنده مقاله با استفاده از روش تمام‌شماری، مقالات بازگذاری شده در پایگاه‌های داده علمی کشور شامل پرتال جامع علوم انسانی^۲، پایگاه مجلات تخصصی نور^۳، پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^۴ و بانک اطلاعات نشریات کشور^۵ را گردآوری نموده است. تلاش برای جستجوی مقالات تا رسیدن به مرحله تکرار ادامه پیدا کرد. بر این اساس، در نهایی‌ترین تحلیل ممکن، تعداد ۶۰ مقاله علمی پژوهشی داخلی در بازه زمانی ۱۳۷۹-۱۴۰۱ مبنای بررسی قرار گرفتند.

یافته‌های پژوهش

حسب مرور انجام‌شده و با توجه به طبقه‌بندی پژوهش‌های موردبررسی، چند سنخ مطالعاتی در خصوص موضوع ایثار و فداکاری کشف گردید:

تعداد زیادی از پژوهش‌های مرتبط با مسئله موردبررسی در مطالعه حاضر، ذیل عنوان مفهوم «نوع‌دوستی» قابل جمع هستند. در همین راستا، گلچین و دیگران (۱۳۹۵) به رفتارهای نوع‌دوستانه و دگرخواهانه در نسبت با متغیرهای دینداری، اعتماد اجتماعی، احساس انومی، شهرگرایی، فردگرایی، خوشایندی یا ناخوشایندی تجربیات پیشین، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و همدلی با نوع‌دوستی و رفتارهای دگرخواهانه پرداخته‌اند. وجود رابطه معکوس معنادار بین میزان احساس انومی شهروندان، شهرگرایی و فردگرایی از یک سو و میزان گرایش به رفتارهای نوع‌دوستانه از یافته‌های قابل ذکر در پژوهش یاد شده است. به‌علاوه، افزایش میزان دینداری، اعتماد اجتماعی، خوشایندی تجربه‌های گذشته افراد از یاری‌رسانی،

1. Systematic Review

2. <http://ensani.ir/fa>

3. <https://www.noormags.ir>

4. <https://www.sid.ir/fa/journal>

5. <http://www.magiran.com>

مسئولیت‌پذیری اجتماعی و همدلی شهروندان قرین با گرایش بیشتر به انجام رفتارهای نوع‌دوستانه در افراد خواهد بود. سروش (۱۳۹۱) نیمی از نوجوانان شهر شیراز را در سطح متوسط از احساس مسئولیت‌پذیری فردی و اجتماعی، رفتارهای دیگرخواهانه و اعتماد اجتماعی ارزیابی نموده است؛ یافته‌های استنباطی پژوهش مذکور، وجود رابطه مثبت معنادار میان متغیرهای مسئولیت‌پذیری فردی، اعتماد اجتماعی، اعتماد به گروه‌ها و دیگرخواهی را نشان می‌دهد. احمدی (۱۳۸۸) عدم تأثیرگذاری معنادار تفاوت‌ها و نقش‌های جنسیتی بر رفتار نوع‌دوستانه را نشان داد. به‌موجب مطالعه کلانتری و دیگران (۱۳۸۶)، ۷۵/۳ درصد از شهروندان در مواجهه با حالات اضطراری «نوع‌دوست» و ۲۴/۷ درصد از شهروندان بی‌تفاوت‌اند. مزید بر آن، شهروندان نوع‌دوست، در مقایسه با شهروندان بی‌تفاوت، از همدلی و مسئولیت‌پذیری بیشتر و تحلیل هزینه و پاداش مادی کمتر برخوردار هستند. امینی (۱۳۸۵) رابطه مثبت معنادار میان سرمایه اجتماعی و دگردوستی و همچنین، رابطه مستقیم معنادار میان متغیر سن و کنش‌های دگردوستانه را نشان می‌دهد. از یافته‌های قابل توجه در پژوهش مذکور، میزان بالاتر کنش‌های دگردوستانه در میان افراد برخوردار از دینداری معیشت‌اندیش، در مقایسه با واجدان دینداری معرفت‌اندیش است. میزان بالاتر دگردوستی در میان افراد شاغل، در قیاس با افراد بیکار از دیگر یافته‌های پژوهش اخیر است. شارع‌پور (۱۳۷۹) به‌دنبال ذکر این دیدگاه که نوع‌دوستی از رواج خودمحموری در جامعه جلوگیری می‌کند، وجود تفاوت در کنش‌های نوع‌دوستانه را حسب فرهنگ‌ها و افراد مختلف نشان می‌دهد. به‌عنوان نمونه، نوع‌دوستی ناب در بین فرهنگ‌های جمع‌گرا بیشتر از فرهنگ‌های فردگراست. در همین راستا، آمریکایی‌ها کمک‌کردن را از نوع مبادله اقتصادی می‌نگرند، در حالی که مردم برخی از فرهنگ‌ها، آن را جزء لاینفک نقش اجتماعی و روابط اجتماعی خود قلمداد می‌کنند؛ بدین‌سان، در فرهنگ آمریکایی، ارزیابی «هزینه و پاداش» در استقبال یا امتناع از کنش‌های نوع‌دوستانه افراد مؤثر به اثر واقع می‌شود؛ این در حالی است که در افراد متعلق به فرهنگ‌های جمع‌گرا کمک‌رسانی به دیگران، بخشی از نقش اجتماعی و مسئولیت افراد را به خود اختصاص می‌دهد.

جدول ۱. وجه توصیفی ناظر بر نوع دوستی در پژوهش‌های مرور شده

محور پژوهش	بازه زمانی انجام پژوهش	فراوانی	درصد
نوع دوستی	۱۳۸۴-۱۳۷۹	۱	۱۴/۳
	۱۳۹۰-۱۳۸۵	۴	۵۷/۱
	۱۳۹۶-۱۳۹۱	۲	۲۸/۶
جمع کل		۷	۱۰۰

در پاره‌ای دیگر از پژوهش‌ها، فرهنگ ایثار و شهادت در نسبت با مناسبات، مؤلفه‌ها و متغیرهای مرتبط با آن و نیز از منظر مفهوم‌شناسانه و سیاست‌گذاری به‌طور مستقیم مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. نتایج برخی از مهم‌ترین پژوهش‌های مندرج در سنخ اخیر، به‌ترتیب، از جدیدترین به قدیمی‌ترین، مطابق با شرح ذیل ایضاح می‌شود.

ابعاد نگرشی مشتمل بر اخلاص، گذشت، عدالت‌خواهی، تقوا و پرهیزکاری؛ مؤلفه‌های رفتاری شامل مقاومت، سخت‌کوشی، زمان‌شناسی، جوانمردی، بخشش، مهرورزی، محبت؛ هزینه‌های اجتماعی شامل همبستگی اجتماعی، واقع‌گرایی محصولات فرهنگی، مهندسی فرهنگ ارتباط با امور اقتصادی، همگی در حکم عوامل مهم مؤثر بر فرهنگ ایثار اجتماعی در بین اساتید دانشگاه آزاد اسلامی (قجری، ۱۴۰۱)؛ اکتفای فقها به استحباب ایثار مثبت به‌منزله امری فی‌نفسه و مطلق و حصر وجوب شرعی ایثار به مواضع خاص و محدود در قالب ایثار مالی، جانی و آبرویی (عزیزاللهی و دیگران، ۱۴۰۱)؛ برنامه‌های مدون، تخصیص واحدهای درسی مستقل ناظر بر ایثار و شهادت، معرفی چهره‌های برتر ایثارگر، تخصیص بودجه مشخص برای مباحث و فعالیت‌های مرتبط با ایثار و شهادت در مدارس ذیل تشکیل سازمان مختص ایثار و شهادت به‌عنوان مجموعه عوامل مؤثر بر تعمیق، ترویج و تحفیظ فرهنگ ایثار و شهادت در نظام آموزش و پرورش از نظر کارشناسان و فرهنگیان شاغل در آموزش و پرورش (میرزایی و عامری‌پور، ۱۴۰۱)؛ تأثیر مثبت و معنادار فرهنگ ایثار اجتماعی بر تقویت و ارتقاء سرمایه اجتماعی (حفیظی، ۱۴۰۱)؛ تأثیرپذیری فرهنگ ایثار و شهادت از عوامل فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی (نصیری و بختیاری، ۱۴۰۱)؛ تدوین و اعتباریابی پرسش‌نامه سنجش مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه پرستاری (میرزایی و سلیمانی، ۱۴۰۱)؛ تفاوت کارکرد ایثار در معنای قرآنی آن با الزامات کارکردی و هنجاری متعارف در پارادایم نظم اجتماعی از حیث امکان‌ناپذیری قرار دادن ایثار در مناسبات مبادله‌ای، متأثر از معنای قرآنی ایثار، مبنی بر برتری‌دادن دیگری بر خود (یونسی و دیگران، ۱۴۰۱)؛ دگرگونی هویتی، تغییرات ارزشی، عملکرد رسانه‌ای و نهادی، به‌منزله مهم‌ترین عوامل مؤثر بر نگرش دانشجویان نسبت به فرهنگ ایثار و

شهادت (تاج‌بخش، ۱۴۰۱)؛ مدخلیت سایر نهادهای اجتماعی، مزید بر آموزش و پرورش در خصوص ترویج فرهنگ ایثار و شهادت؛ تفاوت نوع راهبردهای ترویج ایثار و شهادت از منظر گروه‌های مختلف اجتماعی (افشین، ۱۴۰۱)؛ رسانه‌ها، سینما، تئاتر، شعر و ادبیات، تألیف و نشر، مسجد، نهاد آموزش و پرورش و پرداختن به امور ایثارگران، در حکم مهم‌ترین زمینه‌ها و مدخل‌های معطوف به ترویج فرهنگ ایثار و شهادت (قدمی کارمزدی، ۱۴۰۰)؛ عدم تفاوت معنادار بین نوع نگرش به فرهنگ ایثار و شهادت، حسب متغیرهای جنسیت و میزان تحصیلات؛ تفاوت معنادار میان نگرش به فرهنگ ایثار و شهادت بر پایه متغیرهای محل سکونت، شغل، گرایش به ارزش‌های اخلاقی (رحمانی، ۱۴۰۰)؛ مؤلفه‌های وطن‌دوستی و میهن‌پرستی در قالب اشعار افتخارآمیز و پیروزمندانه ملی و میهنی به‌عنوان پربسامدترین بن‌مایه‌های ناظر بر فرهنگ ایثار و فداکاری در کتب فارسی دوره ابتدایی (میرزایی، ۱۴۰۰)؛ خدشه‌پذیری نظریه خودگرایی روان‌شناختی در خصوص ایثار به‌واسطه تلقی از ایثار به‌منزله مدلول خوددوستی و تفسیر خودخواهانه از ایثار؛ ایثار مرادف با من ملکوتی انسان و مبتنی بر انگیزه وصول به کمالات متعالی، مطابق با تلقی قرآنی از آن (عروتی موفق، ۱۴۰۰)؛ وجود رابطه مثبت معنادار میان محتوای رسانه‌ای ارائه‌شده از سوی فعالان زن حوزه فرهنگ ایثار و شهادت و میزان استقبال کاربران از مطالب و محتوای تولیدی (رسالت، ۱۴۰۰)؛ تفاوت معنادار میان فراوانی مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب‌های درسی رشته علوم انسانی و رشته‌های تجربی و ریاضی؛ توجه نامتعادل به مؤلفه‌های مفهومی ایثار در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم؛ تفاوت معنادار میزان استفاده از مفاهیم ناظر بر فرهنگ ایثار و شهادت در کتب‌های درسی دوره متوسطه دوم در رشته علوم انسانی و رشته علوم تجربی و ریاضی (محمودی، ۱۳۹۹)؛ رجوع به فرهنگ اصیل ایثار و شهادت به‌مناب بهترین رهیافت و الگوی ارتقای قدرت نرم و امنیت نرم جمهوری اسلامی ایران (حیدری و دیگران، ۱۳۹۹)؛ قابلیت کسب درجات عالی ربانی و صعود معنوی در پرتو کارکردهای ارزشی - اعتقادی ایثار برای نسل جدید انقلاب؛ ذلت‌گریزی، استقامت و پایداری، تحول‌گرایی، هدایت‌طلبی، همبستگی اجتماعی و امید به آینده به‌عنوان برخی از نتایج و کارکردهای ایثار (نجفی، ۱۳۹۹)؛ شهادت‌طلبی در کنار انجام مناسک دینی، پرداختن به نقش دانشگاه در خصوص ترویج دینداری، پاسداری از ارزش‌ها، رفتار دینی و تفکر بسیجی به‌عنوان اساسی‌ترین زمینه‌های مؤثر در راستای گسترش فرهنگ ایثار و مقاومت (نیازی کومله و موسوی، ۱۳۹۸)؛ شهادت‌طلبی، مقدم داشتن دیگران بر خود، گسترش روحیه گذشت و فداکاری در جامعه، دوستی و محبت در جامعه، بذل مال با هدف فقرزدایی در جامعه، ایجاد روحیه اتحاد و همبستگی در جامعه، ترجیح منافع ملی بر منافع فردی و گروهی، عزت‌طلبی، خدمت‌گذاری به خلق و گسترش عدالت در جامعه، به‌عنوان مؤلفه‌های ده‌گانه ایثار اجتماعی در منابع اسلامی، به‌ویژه قرآن و نهج‌البلاغه (آقامحمدی، ۱۳۹۸)؛ غفلت از ظرفیت مساجد در جریان ترویج فرهنگ ایثار و شهادت به‌واسطه بی‌توجهی به فضاهای کالبدی پیام‌رسانی و اقتضائات ناظر بر فضایی‌شدن فرهنگ ایثار و شهادت در مسجد (مسعودی، ۱۳۹۸)؛ «استفاده از آیات و روایات مربوط به ایثار و شهادت» و «به‌کارگیری آزادگان و خانواده‌های شهدا در امر تدریس در سطوح

مختلف دبیرستان» به ترتیب دارای بیشترین و کمترین تأثیر در نهادینه‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت؛ کارآیی متوسط به بالای راهکارهای تربیتی و اجتماعی در جهت نهادینه‌سازی آن فرهنگ؛ کمترین اثر مثبت حاصل از ارائه امتیازهای قانونی به فعالان فرهنگ ایثار و شهادت از در جهت نهادینه‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت (قدم‌پور و دیگران، ۱۳۹۷)؛ تأثیرگذاری معنادار مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت بر باورهای دینی و سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه‌های تهران و درنهایت، آمادگی روحی و روانی افراد برای صرف‌نظر از منافع شخصی و درگیر شدن در عمل جمعی (کرد نائیج و خلیلی پالندی، ۱۳۹۷)؛ ضرورت تشکیل قرارگاه فرهنگی به‌منظور بسط و ترویج فرهنگ ایثار به‌عنوان توصیه سیاستی باهدف بسط فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه؛ ترویج علمی با جهان‌بینی غیر الهی، ترویج علمی با جهان‌بینی الهی، عدم تمرکز محتواها در عرصه دفاع مقدس، جابه‌جایی ارزش‌ها، به‌عنوان مهم‌ترین زمینه‌های عملکردی معطوف به ضعف ترویج فرهنگ دفاعی و نیز به‌منزله مهم‌ترین آسیب‌های وارده بر فرهنگ ایثار و شهادت (ایزدی و دیگران، ۱۳۹۶)؛ ارشاد، حُسن سلوک، اخوت ایمانی از طریق رشد شاخص‌های سرمایه اجتماعی، به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه‌های جمعی مندرج در خاطرات آزادگان دفاع مقدس در خصوص فرهنگ ایثار و شهادت (کاظمی و دیگران، ۱۳۹۵)؛ چرخش معنایی مفهوم ایثار در میان متقدمان و متأخران اخلاق و عرفان؛ بخشش در عین نیاز به‌مثابه مقام ایثار نزد متقدمان؛ مقدم‌داشتن دیگری بر خود به‌منزله مقام ایثار نزد متأخران؛ ناتوانی هر دو تعریف از تفسیر شهادت و جانبازی به‌عنوان مصادیق مهم ایثار (محسنی و فرامرز قراملکی، ۱۳۹۵)؛ ضرورت ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه به‌عنوان یکی از نمادهای قدرت نرم در مواجهه با تهاجم دشمن به مرزهای عقیدتی، ایمانی و فرهنگی در قالب جنگ نرم (ملکی و حاتمی، ۱۳۹۵)؛ یک‌لایه نبودن معنای ایثار در آیات قرآن کریم، تخصیص معنایی وارده بر واژه ایثار در نظام‌های پساقرآنی، شکل‌گیری رابطه عموم و خصوص مطلق میان معنای قرآنی ایثار و معنای اعتبارشده در نظام‌های پساقرآنی (قطبی و دیگران، ۱۳۹۵)؛ احیای شورای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، مدیریت بودجه مشارکت سازمان‌ها و نهادهای مردمی غیردولتی، محوریت‌یافتن برنامه‌های مرتبط با ایثار و شهادت در سازمان‌ها، در قالب دیدار و ملاقات حضوری، ساخت بنای یادبود و نماد، برگزاری اردوها و سفرهای زیارتی، برگزاری همایش، سخنرانی و مسابقه در زمره مهم‌ترین پیشنهادها سیاستی کارشناسان در خصوص چگونگی پرداختن سیاست‌گذارانه به فرهنگ ایثار و شهادت (مسعودی و دیگران، ۱۳۹۵)؛ انحراف، سست‌عنصری، ادامه‌ندادن مجاهدت، فراموشی شهید، کاهش ارزش شهید و نگاه منفی به‌عنوان مهم‌ترین آسیب‌های پیش روی فرهنگ ایثار و شهادت از نظر مقام معظم رهبری؛ مطالعه کتاب در مورد شهید، صبر، اعتقاد به جهاد، تکیه بر اسلام، افتخار به شهادت و شهید، یاد شهیدان، حفظ خون شهید، همت ورود به میدان‌های خطر و دوری از غفلت نسبت به خانواده‌های شهید، جانبازان به‌منزله مهم‌ترین راهکارهای حمایت از فرهنگ ایثار و شهادت از نظر مقام معظم رهبری (قربانی، ۱۳۹۴)؛ نام‌ها و تعاریف ایثار و شهادت، صفات عملی ایثار و شهادت و همچنین، پیامدهای فرهنگی اجتماعی ایثار و شهادت، به‌منزله مهم‌ترین محورهای شناسایی‌شده

از طریق تحلیل آنتروپی^۱ در خصوص فرهنگ ایثار و شهادت در اهداف مصوب دوره متوسطه (مقدمزاده و دیگران، ۱۳۹۴)؛ تجلیل از شهید و ایثارگر، پرداختن به صفات شهید و ایثارگر، پرداختن به نام‌ها و مفاهیم تداعی‌گر شهادت و ایثارگری و همچنین، توجه به نمادهای شهید و ایثارگری، به‌مثابه بیشترین وجوه مفهوم‌شناختی ایثار در کتب مقطع ابتدایی (افشار و سبحانی‌نژاد، ۱۳۹۳)؛ امکان‌پذیری آموزش ایثار در دوره کودکی، ذیل ظرفیت تخیلی کودکان، با عطف نظر به ظرفیت‌های مندرج در انتقال مفاهیم ذیل اسطوره و داستان (موسی‌پور، ۱۳۹۱)؛ بیشترین و کمترین انعکاس اخبار ناظر بر ایثار و شهادت به‌ترتیب، در روزنامه جمهوری اسلامی و آفتاب یزد در سال ۱۳۸۵؛ گرامیداشت شهدا به‌عنوان پربرسام‌ترین موضوع خبری در روزنامه‌ها؛ آزادگان، ایثارگران و جانبازان به‌عنوان برخورداران از رتبه نخست در خصوص خبرسازی ایثار و شهادت در روزنامه‌ها و مطبوعات مورد بررسی (کریمی، ۱۳۸۵).

جدول ۲. توصیف‌کننده‌های اصلی برخی از پژوهش‌های ناظر بر فرهنگ ایثار و شهادت

محور پژوهش	بازه زمانی پژوهش	فراوانی	درصد
فرهنگ ایثار و شهادت	۱۴۰۱-۱۳۹۷	۴	۱۰/۸
	۱۳۹۶-۱۳۹۱	۳	۸/۱
	۱۴۰۱-۱۳۹۷	۱	۲/۷
	۱۴۰۱-۱۳۹۷	۴	۱۰/۸
	۱۳۹۶-۱۳۹۱	۴	۱۰/۸
	۱۳۹۰-۱۳۸۵	۱	۲/۷
	۱۴۰۱-۱۳۹۷	۲	۵/۴
	۱۳۹۶-۱۳۹۱	۱	۲/۷
	۱۴۰۱-۱۳۹۷	۱۲	۳۲/۴
	۱۳۹۶-۱۳۹۱	۳	۸/۱
	۱۴۰۱-۱۳۹۷	۲	۵/۴
	جمع کل	۳۷	۱۰۰

مطابق با جدول (۳)، پژوهش‌گران رشته جامعه‌شناسی (۱۲درصد)، در مقایسه با پژوهش‌گران در دیگر رشته‌های تخصصی، بیشترین توجه را به مناسبات نوع‌دوستانه و کنش‌های ایثارگرانه در مقام انجام پژوهش، نشان داده‌اند. پژوهش‌گران الهیات و معارف اسلامی و علوم سیاسی، از جهت توجه به موضوعات ناظر بر ایثار و فداکاری، در رتبه دوم و سوم، (۶درصد) قرار دارند. کمترین میزان توجه به موضوع ایثار و فداکاری از سوی پژوهشگران رشته ادبیات فارسی (۱/۵درصد) صورت گرفته است.

جدول ۳. توزیع فراوانی رشته تخصصی در پژوهش‌های ناظر بر فرهنگ ایثار و شهادت

تخصص پژوهشگر	فراوانی	درصد	تخصص پژوهشگر	فراوانی	درصد
جامعه‌شناسی	۸	۱۲	حسابداری	۲	۳
الهیات و معارف اسلامی	۶	۹	جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری	۲	۳
علوم سیاسی	۶	۹	مدیریت بازرگانی	۲	۳
نامشخص	۵	۷/۵	روان‌شناسی صنعتی و سازمانی	۱	۱/۵
مدیریت آموزشی	۴	۶	مدیریت و برنامه‌ریزی فرهنگی	۱	۱/۵
علوم تربیتی	۴	۶	فرهنگ و ارتباطات	۱	۱/۵
روان‌شناسی	۴	۶	مدیریت دولتی	۱	۱/۵
روان‌شناسی تربیتی	۳	۴/۵	سیاست‌گذاری فرهنگی	۱	۱/۵
علوم قرآن و حدیث	۳	۴/۵	مطالعات انقلاب اسلامی	۱	۱/۵
مدیریت دفاعی	۲	۳	برنامه‌ریزی درسی	۱	۱/۵
مهندسی سیستم‌های فرهنگی	۲	۳	دین‌پژوهی	۱	۱/۵
فلسفه اسلامی	۲	۳	تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش	۱	۱/۵
مطالعات برنامه درسی	۲	۳	ادبیات فارسی	۱	۱/۵
جمع کل (درصد)	۶۷ درصد				

بحث و نتیجه‌گیری

در این مقاله، در بخش یافته‌ها، وجوه توصیفی مقالات مرور شده به تفصیل مورد بررسی قرار گرفت. در بخش بحث و نتیجه‌گیری، به ارائه رئوس اساسی نقدهای وارد بر پژوهش‌های ناظر بر ایثار و فداکاری پرداخته خواهد شد و در همین امتداد، پیشنهادها و دستور کارهای مطالعاتی ذی‌ربط ارائه خواهد شد. به‌موجب مرور پژوهش‌های داخلی مرتبط با موضوع، مجموع مطالعات قبلی را می‌توان از حیث محتوایی و روش‌شناختی، حول محورهای ذیل مورد نقد و ارزیابی انتقادی قرار داد.

محور اول: ناکافی بودن متغیرهای مورد مطالعه پیرامون پدیده ایثار و فداکاری؛ علیرغم فراوانی مطالعات تجربی ناظر بر ایثار و فداکاری، اما عمده مطالعات حول چند متغیر محدود صورت گرفته‌اند. در واقع، با توجه به پیامدهای ایثار و فداکاری در ابعاد گوناگون جسمانی، روانی، اجتماعی و فرهنگی، ضرورت بررسی پدیده چندوجهی پدیده مذکور در نسبت با عوامل و متغیرهای متعدد، ذیل رویکردهای کل‌نگر و جامع آشکار می‌گردد.

محور دوم: غلبه رویکرد ساختاری کارکردی در غیبت رویکردهای تفهیمی و تفسیری: بخش عمده‌ای از فهم وجوه مکنون ایثار و فداکاری و پیامدهای آن در گرو پرداختن به دیالکتیک زمینه، کنش، آگاهی و ساختار است؛ این مهم از طریق مطالعه پدیدار شناختی تجربه‌زیسته ناظر بر ایثار و مناسبات فداکارانه در پارادایم تفسیری قابل استحصال خواهد بود. شیفتگی پژوهشگران داخلی نسبت به سنت ساختاری و کارکردی و تعادل معنادار آن‌ها از مطالعه ساخت اجتماعی^۱ در حکم یکی از عمده‌ترین محورهای انتقاد به مطالعات بررسی شده است.

محور سوم: مفروض‌پنداری بلاوجه معنای ساده، متعین و تاریخی ایثار و فداکاری: در بیشتر مطالعات پیشین، معنای تاریخی و ساده ایثار و فداکاری، در قالب ایثار فردی، سنتی و غیر سازمان‌یافته مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است، به نحوی که آنان را از پرداختن به ملاحظات پیدا و پنهان ایثار و فداکاری سازمان‌یافته، رسمی و نهادینه بازداشته است. به بیان دیگر، ایثار و فداکاری غالباً به‌مثابه نوعی واکنش کنشگران اجتماعی در مواجهه با بحران‌ها و بلایای طبیعی مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است.

محور چهارم: تعادل از انگاره‌های نظری گفتمان مددکاری اجتماعی: گرایش حداکثری پژوهشگران به خوانش‌های فردی، شناختی و روان‌شناسانه از پدیده ایثار و فداکاری و متعاقباً، کم‌توجهی به انگاره‌های نظری موجود در گفتمان مددکاری اجتماعی، موجب مراتب گسترده‌ای از سیطره پارادایم روان‌شناسی بر مطالعات معطوف به فرهنگ ایثار و فداکاری گردیده است؛ نقیصه مذکور به‌همین اعتبار، منجر به کاهش برد تبیینی این دسته از مطالعات گردیده است.

محور پنجم: توقف غالب مطالعات در سطح نگرش‌سنجی: بسیاری از مطالعات قبلی، مزید بر توقف در سطح نگرش‌سنجی، از حیث سطح سنجش متغیرهای مورد استفاده در پژوهش، نیز در رتبه نازلی قرار دارند؛ به بیان دیگر، غالب مطالعات کمی انجام‌شده در حوزه ایثار و شهادت، جنبه تبیینی^۲ ندارند و یافته‌های به‌دست‌آمده حاصل از بسیاری از مطالعات، در سطح توصیفی^۳ متوقف مانده‌اند.

محور ششم: فقر تنوریک مطالعات کمی و سطحیت آشکار در صورت‌بندی فرضیات: قطع نظر از توصیفی و نگرش‌سنجانه بودن بسیاری از مطالعات کمی، آن دسته از مطالعات تبیینی نیز که طی آن‌ها آزمون فرضیه مطمح نظر محققان قرار گرفته است، در حداکثر میزان ممکن از حیث وجود فقر تئوریک قابل نقد هستند؛ به بیان دیگر، حسب ملاحظات روش‌شناختی، نظریات مشخص و منقح، از جمله منابع اصلی تدوین و صورت‌بندی فرضیات در پژوهش‌های کمی هستند؛ این در حالی است که اولاً، بسیاری از پژوهش‌های قبلی، صرف نظر از وجود نوعی دستگاه نظری مشخص به انجام رسیده‌اند؛ محققان در اکثر مطالعات پیمایشی، به‌رغم این که ذیل عنوان مبانی نظری، به طرح مباحث نظری، به شکل مروری پرداخته‌اند، اما در اکثر موارد،

1. Social Construction

2. Explanative

3. Descriptive

کمترین انگیزه‌ای مبنی بر انتخاب یک دستگاه نظری متعین و منقح‌شده، با هدف تنسیق و صورت‌بندی فرضیات پژوهش، مطابق با اقتضائات محتوای دستگاه نظری منتخب نداشته‌اند؛ ثانیاً، در این سنخ از مطالعات عاری از دستگاه نظری مشخص، کیفیت و ماهیت فرضیاتی که علی‌القاعده لازم است بر پایه دیگر منابع احتمالی، از جمله تجربیات زیسته و دستگاه بینشی محققان صورت‌بندی شده باشند، به‌گونه‌ای است که می‌توان آن‌ها را نوعی تحصیل حاصل قلمداد نمود؛ به‌وجهی که حتی مفروض به عدم انجام فلان پژوهش مفروض، نتایج حاصله از قبل کاملاً محرز و آشکار می‌بوده است؛ درواقع، ادعا و بلکه نقد وارد بر پژوهش‌های کمی از منظر ملاحظات فرضیه‌ای، ناظر بر سطحی بودن فرضیات مورد آزمون و تحصیل حاصل بودن آن‌هاست.

محور هفتم: عملکرد جزیره‌ای پژوهشگران ذیل بی‌توجهی به رویکردهای فرامطالعه‌ای: مرور پژوهش‌های قبلی به‌روشنی عملکرد موردی، ناهمگون و جزیره‌گون پژوهشگران حوزه شهادت، ایثار و فداکاری را نشان می‌دهد؛ به‌بیان دقیق‌تر، به‌رغم ادعای پرتکرار در بیشتر مقالات، مبنی بر متمایز بودن فلان مقاله مفروض از دیگر مقالات و پژوهش‌های قبل از آن، اما واقعیت یقینی این است که «صرف ادعا باعث اثبات نمی‌شود». طرح ادعای نوآورانه بودن یک مقاله مفروض، درگرو مرور نظام‌مند پژوهش‌های قبل از آن، از نقطه‌نظر تئوریک، روش‌شناختی و هم‌چنین، فراتحلیل یافته‌های پیشین مرتبط با موضوع ایثار و شهادت و فداکاری، نقد و بررسی روش‌مند پژوهش‌های پیشین، از حیث احصاء نقاط ضعف و قوت آن‌ها و درنهایت، تعریف دستورکار پژوهشی جدید در ربط وثیق با این سنخ یافته‌های فرانظریه‌ای، فراروشی و فراتحلیلی خواهد بود. مواردی همچون نگرش‌سنجی بودن بسیاری از مطالعات، درجه نازل متغیرهای مورد استفاده از حیث سطح سنجش، توصیفی بودن بسیاری از پژوهش‌های پیشین، بُرد تبیینی بسیار اندک پژوهش‌ها و دیگر موارد مشابه، از انجام بسیاری از پژوهش، صرف نظر از التفات خاطر به نقاط ضعف و قوت مطالعات قبلی پرده‌برداری می‌نماید؛ تکراری بودن بسیاری از پژوهش‌ها و خاصیت تکرارشونده نقاط ضعف و کاستی‌ها در بیشتر مطالعات مرور شده از همین زاویه اخیر قابل تبیین و بررسی می‌گردد.

محور هشتم: فقر روش‌شناسی کیفی و میان‌رشته‌ای در مطالعات ناظر بر فرهنگ ایثار و فداکاری: از کارکردهای اصلی مطالعات کیفی، ساخت معرفت، مبتنی بر دانش کنشگران و ذینفعان اجتماعی است. تقریباً، در هیچ‌یک از پژوهش‌های مرور شده، به‌واسطه فقدان رویکرد مطالعاتی بین‌رشته‌ای و در حاشیه‌بودن الزامات موردنظر در انگاره‌های کیفی، معرفت جدید از سوی پژوهشگران بر ساخته نشده است. این دست‌آورد مهم، علی‌القاعده درگرو پرداختن به مطالعه ایثار و فداکاری ذیل رویکردهای میان‌رشته‌ای متحقق می‌گردد. پژوهش میان‌رشته‌ای می‌تواند به بحث و مناظره‌ای منجر شود که با به چالش کشیدن هویت‌ها و ایده‌های پذیرفته‌شده پیشین، درک جدید و انتقادی را در برابر ما قرار دهد. به‌علاوه، فعالیت میان‌رشته‌ای این فرصت را برای دانش‌پژوهان رشته‌های علمی مختلف پدید می‌آورد که شناخت بهتری از فعالیت‌های علمی یکدیگر به دست آورند (رولاند، ۱۳۸۷: ۴). از حیث نظری، در بیشتر مطالعات مرور شده، تعاریف و مبادی مفروض

پیرامون فرهنگ ایثار و فداکاری، از سنخ مقولات پیشینی، تجویزی و هنجاری از پیش تعریف شده هستند، به گونه‌ای که نتایج مطالعات نیز در ناخواسته‌ترین وجه ممکن به تأیید و تصدیق آن‌ها منتهی می‌شوند؛ این در حالی است که ضرورت انجام مطالعات ناظر بر ایثار و فداکاری، اولاً، لازم است از متن جامعه و مناسبات گوناگون مندرج در ذیل آن منتج گردد؛ ثانیاً، برآمده از تجربه‌زیسته کنشگران و ذینفعان اجتماعی و سنخ‌های مختلف نخبگان جامعه بوده باشند تا بتوان به اعتبار و استناد آن‌ها، به دریافت درست و روشنی از وضعیت امروری جامعه، پیرامون وضعیت ایثار و فداکاری نائل گردید و در صورت لزوم، سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های متناسب و متناظر با یافته‌های کیفی را در مقام برنامه‌ریزی اجتماعی و فرهنگی سامان داد. اکنون، با امان نظر به نقدهای محتوایی و روش‌شناختی وارد بر مطالعات پیشین، دستور کارهای پژوهشی زیر قابل پیشنهاد هستند.

دستور کار پژوهشی اول: ساخت معرفت‌پسینی ناظر بر ایثار و فداکاری زمینه‌مند در میدان اجتماعی: تکوین معرفت جدید، به‌منزله یکی از رسالت‌های مهم پژوهش کیفی، از طریق رجوع به تجربه‌زیسته آن دسته از کنشگرانی که واجد تجربه ایثار و فداکاری هستند و نیز از طریق احصاء و مقوله‌بندی دیدگاه‌ها و نقطه‌نظرات نخبگان علوم انسانی پیرامون وجوه مختلف ایثار و فداکاری امکان‌پذیر می‌شود.

دستور کار پژوهشی دوم: در پژوهش‌های آتی، محققان ذیل استفاده از شیوه نمونه‌گیری کیفی چندلایه^۱ مزید بر نمونه‌گیری نظری و نمونه‌گیری هدفمند می‌توانند مفهوم ایثار و فداکاری را از حصر گروهی خاص و محدود از آگاهی‌دهندگان خارج نمایند و بدین‌سان، بسترهای نظری و مفهومی لازم را در خصوص برساخت اجتماعی ایثار در میان اقشار مختلف جامعه در متن زندگی روزمره و حسب موقعیت‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، شغلی و خانوادگی کنشگران اجتماعی فراهم آورند؛ کاملاً روشن است در صورت اخیر، تجلی مناسبات ایثارگرانه و فداکارانه ماهیت «کنشی» خواهد داشت و از وضعیت «واکنشی» فعلی معطوف به موقعیت‌های اضطراری و بحرانی، نظیر سیل، زلزله و دیگر موارد مشابه خارج خواهد شد؛ پیش‌بینی می‌شود در صورت تحقق امر اخیر، بتوان نمودهای ایثار و فداکاری را در متن زندگی روزمره به گونه‌ای بسیار رؤیت‌پذیر شده‌تر ملاحظه نمود.

منابع و مأخذ

- احمدی، سیروس (۱۳۸۸). تفاوت‌های جنسیتی در رفتارهای نوع‌دوستانه. جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۰(۳)، ۲۳-۳۶.
<https://www.sid.ir/paper/155008/fa>
- اسحاقی آستانی، محمد، زنگی‌آبادی، محمدرضا، سلطانی‌نژاد، نیما و خادمی‌پور، رحیمه (۱۳۹۷). ارزیابی نقش تعدیل‌گر باورهای دینی در اعتلای فرهنگ ایثار باوجود بی‌عدالتی‌های اجتماعی؛ مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان، فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۳۸(۳)، ۳۱۹-۳۳۶.
- افشار، عبدالله، سبحانی‌نژاد، مهدی (۱۳۹۳). بررسی مفاهیم ایثار و شهادت در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، دوره جدید، ۲۲(۲۴)، ۱۳۳-۱۷۱.
- افشین، جواد (۱۴۰۱). مطالعه نگرش گروه‌های اجتماعی مختلف بر فرهنگ ایثار و شهادت و راهبردهای تقویت آن، مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر، ۴(۷)، ۲۱-۶۰.
- آقامحمدی، جواد (۱۳۹۸). واکاوی مؤلفه‌های ایثار اجتماعی در آموزه‌های قرآنی و تعیین جایگاه آن‌ها در اسناد تحولی آموزش‌وپرورش ایران، نامه فرهنگ و ارتباطات، ۳(۲)، ۴۵-۷۶.
- امینی، سعیده (۱۳۸۵). عوامل مؤثر بر اخلاق با تأکید بر دگردوستی (در بین شهروندان تهرانی). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم اجتماعی.
- ایزدی، مصطفی، مرادیپوری، هادی، حاتمی، حمیدرضا و سهرابی، حسین. (۱۳۹۶). ترویج فرهنگ دفاع مقدس، آسیب‌شناسی، ارائه مدل و راهکارها. سیاست دفاعی، ۲۵(۹۹)، ۱۱۹-۱۵۲.
- تاج‌بخش، غلامرضا (۱۴۰۱). بررسی عوامل مؤثر بر نگرش دانشجویان به فرهنگ ایثار و شهادت، فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۱۲(۳)، ۵۳۷-۵۶۰.
 doi: 10.22034/ciu.2022.1312
- حیدری، جعفر، مسعودنیا، حسین، دوازده‌امامی، سیدغلامرضا و رهبرقاضی، محمودرضا (۱۳۹۹). تجزیه و تحلیل فرهنگ ایثار بر قدرت نرم و امنیت نرم جمهوری اسلامی ایران، دوفصلنامه نامه فرهنگ ارتباطات، ۴(۲)، ۱۰۹-۱۴۰.
- رحمانی، فریبا (۱۴۰۰). تحلیل برنامه‌های ایثار و شهادت از دیدگاه گروه‌های ایثارگر بنیاد شهید و امور ایثارگران استان ایلام، آفاق علوم انسانی، ۵(۴۹)، ۱-۱۸.
- رسالت، شهلا (۱۴۰۰). بررسی نقش و جایگاه فعالان زن حوزه رسانه در ترویج فرهنگ ایثار، شاهد اندیشه، ۱(۳)، ۴۳-۶۱.
 رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۸). وسایل ارتباط جمعی و تغییر ارزش‌های اجتماعی، تهران: انتشارات کتاب فردا.
- زاهدی اصل، محمد (۱۳۹۰). مبانی مددکاری اجتماعی، چاپ ششم، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- سروش، مریم (۱۳۹۱). احساس مسئولیت فردی و اجتماعی. دیگرخواهی و اعتماد اجتماعی مطالعه نوجوانان شیراز، جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۳(۲)، ۱۷۹-۱۹۲.
- شارع‌پور، محمود (۱۳۷۹). نوع‌دوستی: مکانیسمی برای تقدم مصالح جمعی بر منافع فردی در بررسی علل و عوامل تقدم مصالح جمعی بر منافع فردی، مجموعه مقالات، تهران، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان تهران.
- عروتی موفق، اکبر (۱۴۰۰). بررسی جایگاه ایثار در نظریه خودگرایی روان‌شناختی و ارزیابی آن با آموزه‌های اخلاقی قرآن، پژوهشنامه اخلاق، ۱۴(۵۲)، ۲۷-۴۶.
- عزیزاللهی، حجت، محمد حسین‌زاده، عبدالرضا و نیک‌طبع‌اطاعتی (۱۴۰۱). تبیین ماهیت ایثار و حکم مراتب آن از منظر فقه الاخلاق، تأملات اخلاقی، ۳(۳)، ۱۱۷-۱۳۳.

Dor:20.1001.1.26764180.2022.3.2.6.0

- فرهادی، مرتضی (۱۳۸۸). *انسان‌شناسی یاریگری*، چاپ اول، تهران: انتشارات ثالث.
- فروم، اریک (۱۳۸۵). *جامعه سالم*، ترجمهٔ اکبر تبریزی، چاپ چهارم، تهران: انتشارات بهجت.
- قجری، سمیه (۱۴۰۱). شناخت عوامل مؤثر بر ایجاد فرهنگ ایثار اجتماعی در دانشگاه آزاد اسلامی، *شاهد اندیشه*، دوره جدید، (۵)، ۲۱۹-۲۴۲.
- قدمپور، عزت‌الله، گراوند، هوشنگ و سبزیان، سعیده (۱۳۹۷). شناسایی راهکارهای مؤثر نهاده‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت در مدارس از نظر دانش‌آموزان پایه سوم دوره متوسط دوم استان همدان، *پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی*، (۱۸)، ۱۰۷-۱۳۶.
- قدیمی کارمزدی، فخری (۱۴۰۰). جایگاه ترویج فرهنگ ایثار و شهادت از منظر قرآن و روایات، *شاهد اندیشه*، دوره جدید، (۳)، ۸۵-۱۰۴.
- قدیری اصلی، باقر (۱۳۷۶). *سیر اندیشه اقتصادی*، تهران، انتشارات دانشگاه تهران
- قربانی، سعید (۱۳۹۴). آسیب‌های پیش روی فرهنگ ایثار و شهادت و راهکارهای صیانت از آن‌ها از منظر مقام معظم رهبری، *مهندسی فرهنگی*، (۱۰)، ۳۰-۴۹.
- قطبی، ثریا، دادوی مقدم، فریده و عزیززی، بیتا (۱۳۹۵). تحلیل عناصر معنایی واژه اخلاقی‌ایثار در قرآن کریم، *پژوهش‌های اخلاقی*، (۴)، ۱۴۷-۱۶۱.
- کاظمی، افسانه، غفاری هنجین، زاهد و کشاورز شکرکی، عباس (۱۳۹۵). بررسی مؤلفه‌های جمعی فرهنگ ایثار و شهادت در خاطرات آزادگان دفاع مقدس به‌مثابه سرمایه اجتماعی، *پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی*، (۱۴)، ۱۳۹-۱۴۷.
- کرد نایب، اسدالله و خلیلی پالندی، فرشته (۱۳۹۷). تأثیر فرهنگ ایثار و شهادت بر سرمایه اجتماعی با میانجی‌گری باورهای دینی، *مدیریت اسلامی*، (۳)، ۳۷-۵۸.
- کریمی، یوسف (۱۳۸۵). *روان‌شناسی اجتماعی*. تهران، انتشارات ارسباران.
- کلاتتری، صمد، ادیبی، مهدی و ربانی، رسول و احمدی، سیروس (۱۳۸۶). بررسی بی‌تفاوتی و نوع‌دوستی در جامعه شهری ایران و عوامل مؤثر بر آن. *دوماهنامه علمی-پژوهشی دانشگاه شاهد*، دوره جدید، (۲۲)، ۲۷-۳۷. Doi: 20.1001.1.23452188.1386.5.1.3.7
- گلچین، مسعود؛ حسینی، محمدرضا؛ امامعلی‌زاده، حسین و عناصری، علی مراد (۱۳۹۵). تحلیل تجربی رابطه عوامل اجتماعی با گرایش به رفتارهای نوع‌دوستانه (مورد مطالعه: شهر همدان). *فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی شهری*، (۱۹)، ۸۵-۱۱۲.
- گلی زواره قمشه‌ای، غلامرضا (۱۳۸۲). *معرفی کتاب ایثار*، فرهنگ کوثر، شماره ۷۰-۷۱، صص. ۳۱-۳۳
- محسنی، محسن، احد فرامرز قراملکی، احد (۱۳۹۵). تحلیل تطبیقی تاریخی مفهوم ایثار نزد دانشمندان مسلمان تا قرن هفتم، *پژوهشنامه اخلاق*، (۳۳)، ۴۷-۶۴.
- محمودی، سیروس (۱۳۹۹). مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب‌های درسی دوره متوسط دوم، *مطالعات ملی*، (۴)، ۶۷-۸۴.
- مسعودی، حمید (۱۳۹۸). فضایی شدن فرهنگ ایثار و شهادت در مساجد استان خراسان رضوی، *شاهد اندیشه*، (۲)، ۱۱-۳۷.
- مسعودی، حمید، اسکافی، مریم، صدیق اورعی، غلامرضا (۱۳۹۵). سیاست پژوهی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در سازمان‌های دولتی استان خراسان رضوی، *مطالعات ملی*، (۲)، ۸۹-۱۰۷.
- مقدم‌زاده، علی، نجفی، حسن، سبحانی نژاد، مهدی (۱۳۹۴). بررسی جایگاه الگوی مفهومی فرهنگ ایثار و شهادت و ارزیابی میزان تحقق آن در اهداف مصوب دوره متوسطه آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، *پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی*، (۱۲)، ۱-۲۲.

- ملکی، سعید، حاتمى، داوود (۱۳۹۵). راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در کشور به‌عنوان ابزاری برای مقابله با جنگ نرم دشمن، *مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر*، (۱)، ۷۳-۹۴.
- موسى پور، نعمت‌الله (۱۳۹۱). ترویج فرهنگ «ایثار و شهادت» به کمک برنامه درسی در دوره ابتدایی. *تحقیقات فرهنگی ایران*، (۳)، ۱۰۳-۱۲۶.
- میرزایی، خداداد، سلیمانی، نادر (۱۴۰۱). تحلیل عامل اکتشافی، تأییدی و همسانی درونی پرسشنامه محقق ساخته فرهنگ ایثار و شهادت در پرستاران بیمارستان‌های اصفهان، *شاهد اندیشه*، (۱)، ۱۵۳-۱۸۱.
- میرزایی، مهدی و عامری‌پور، عباس (۱۴۰۱). راهکارهای نهادینه‌سازی (تعمیق، ترویج و تحفیظ) فرهنگ ایثار و شهادت در نظام آموزش و پرورش، *شاهد اندیشه*، (۱)، ۳۲۱-۳۴۷.
- میرزایی، مهدی (۱۴۰۰). تحلیل محتوای اشعار کتب درسی فارسی دوره ابتدایی با توجه به مؤلفه‌های ادبیات مقاومت، *ایثار و پایداری*، (۳)، ۹۴-۱۰۵.
- نجفی، رضا (۱۳۹۹). تحلیل کارکردهای ارزشی- اعتقادی ایثار در میان رویش‌های نسل انقلاب با تأکید بر آموزه‌های قرآنی و روایات، *مطالعات انقلاب اسلامی*، (۱۷)، ۲۸-۷.
- نصیری، بهاره، بختیاری، آمنه (۱۴۰۱). تبیین جامعه‌شناختی فرهنگ ایثار و شهادت، شاهد اندیشه دوره جدید، (۵)، ۳۳-۶۸.
- نیازی کومله، اعظم، موسوی سید محمد مهدی (۱۳۹۸). شناسایی متغیرهای مؤثر بر تدین و انقلابی‌گری در گسترش و تعمیق فرهنگ ایثار و مقاومت: کاربست روش میک مک در آینده‌پژوهی، *شاهد اندیشه*، (۲)، ۳۹-۵۷.
- یونسی، حمیدرضا، فیضی، زهرا، خسروی مراد، لیلا (۱۴۰۱). مفهوم قرآنی ایثار و کارکرد آن در نظم اجتماعی سنتی و مدرن، *پژوهشنامه قرآن و حدیث*، (۳۱)، ۳۲۵-۳۴۹.
- کاشانی، ابوطالب (۱۳۹۱). *دیوان، تصحیح پرتو بیضانی*، چاپ دوم، تهران: انتشارات سنایی.
- کمانه، ریحانه (۱۳۹۹). عقل و عشق از دیدگاه مولانا و حافظ، *مطالعات ادبیات تطبیقی*، دوره ۱۴، شماره ۵۶: ۵۵۱-۵۸۰.
- مستقیمی، مهدیه‌السادات، قربان نیا، تهمینه (۱۳۹۴). تحلیل عرفانی مسئله لقاءالله و پیامدهای تصدیق و تکذیب آن از دیدگاه تفسیر بیان‌السعادة، *فصلنامه تخصصی تفسیر، علوم قرآن و احادیث*، (۲۴)، ۱۴۱-۱۶۶.
- مولانا، جلال‌الدین محمد بلخی (۱۳۸۶). *کلیات شمس*، تصحیح: بدیع‌الزمان فروزانفر، تهران: هرمس.
- مولانا، جلال‌الدین محمد بلخی (۱۳۹۰). *مثنوی معنوی*، تصحیح: رینولد نیکلسون، تهران: هرمس.
- نسفی، عزیزالدین (۱۳۷۲). *انسان الکامل*، ترجمه سید ضیاء‌الدین دهشیری، تهران: طهوری.
- نصرآبادی، میرزا محمدطاهر (۱۳۱۷). *تذکره نصرآبادی*، تصحیح وحید دستگردی، تهران: چاپخانه ارمغان.
- هجویری، ابوالحسن علی بن عثمان (۱۳۹۶). *کشف‌المحجوب*، به تصحیح دکتر محمود عابدی، چاپ هشتم، تهران: سروش.